

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
«Міжнародна кримінальна відповідальність за воєнні злочини»

Студентки 3 курсу МП-31 групи
Галузь знань 29 Міжнародні відносини
Спеціальність 293 Міжнародне право
Цирон Світлани Тарасівни
Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та
європейського права
Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ...6	6
1.1. Поняття воєнних злочинів у міжнародному праві.....	6
1.2. Класифікація воєнних злочинів.....	7
1.3. Відмінність воєнних злочинів від інших міжнародних злочинів (злочинів проти людяності, геноциду, агресії).....	9
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ.....12	12
2.1. Основні міжнародні нормативні акти.....	12
2.2. Міжнародні судові органи.....	18
2.3. Роль ООН у розслідуванні та покаранні воєнних злочинів.....	21
РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОСУДДЯ.....25	25
3.1. Принцип індивідуальної відповідальності в міжнародному праві.....	25
3.2. Командна відповідальність та її правове регулювання.....	26
3.3. Виконання наказу як обставина, що не звільняє від відповідальності.....	31
ВИСНОВКИ.....35	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ37	37

ВСТУП

Воєнні злочини — це одні з найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права, які супроводжують збройні конфлікти протягом усієї історії людства. Незважаючи на століття розвитку права, моральних норм і суспільного прогресу, людство й досі не змогло остаточно позбутися проявів жорстокості, насильства, жахливого ставлення до цивільного населення та військовополонених під час збройних зіткнень. Саме тому проблема відповідальності за воєнні злочини зберігає свою актуальність у XXI столітті, особливо в умовах триваючих міжнародних та внутрішніх конфліктів, які супроводжуються масовими порушеннями прав людини та норм міжнародного права.

У сучасному світі, де збройні конфлікти стають усе складнішими за своєю природою — змішаними, гібридними, інколи із залученням недержавних акторів — зростає й необхідність ефективного функціонування міжнародно-правових механізмів, спрямованих на запобігання воєнним злочинам, їхнє документування, розслідування та покарання винних осіб. І хоча міжнародне співтовариство вже виробило значний масив норм і створило відповідні інститути правосуддя, проблема безкарності за тяжкі порушення гуманітарного права залишається гострою та невирішеною в багатьох регіонах світу.

Аналіз міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини передбачає вивчення низки комплексних правових питань: що саме вважається воєнним злочином у контексті міжнародного права, як відрізнити ці злочини від інших міжнародних злочинів — зокрема, геноциду, злочинів проти людяності чи злочину агресії, як саме функціонують міжнародні судові органи, зокрема Міжнародний кримінальний суд, у контексті розслідування таких діянь, а також які принципи покладено в основу притягнення до відповідальності — індивідуальної, командної, колективної.

Особливої уваги заслуговує питання правової природи воєнних злочинів. Вони є водночас злочинами проти права війни та проти людяності, оскільки порушують як міжнародні норми ведення бойових дій, так і права осіб,

які не беруть безпосередньої участі в конфлікті. Важливо усвідомлювати, що відповідальність за такі злочини несе не лише держава чи військове командування, але й конкретні особи, незалежно від їхнього офіційного статусу — від вищого політичного керівництва до рядових виконавців.

Курсова робота складається з трьох основних розділів, кожен з яких присвячений окремому аспекту міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

У першому розділі аналізується поняття воєнних злочинів, визначене у ключових міжнародно-правових актах, а також проводиться їх класифікація. Значну увагу приділено відмежуванню воєнних злочинів від інших видів міжнародних злочинів, зокрема геноциду, злочинів проти людяності та злочину агресії. Такий підхід дозволяє чітко окреслити предмет дослідження та уникнути плутанини у термінах, що часто трапляється навіть у фаховій літературі.

Другий розділ присвячено міжнародно-правовим механізмам притягнення до відповідальності. Тут розглядаються основні джерела міжнародного права, що регламентують питання покарання за воєнні злочини, а також діяльність спеціалізованих міжнародних судових органів — таких як Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал для колишньої Югославії, Міжнародний трибунал для Руанди та інші. Окремо досліджується роль Організації Об'єднаних Націй у створенні правових підстав для розслідування воєнних злочинів та притягнення винних до відповідальності.

Третій розділ зосереджений на аспектах відповідальності за воєнні злочини. Тут розкривається зміст принципу індивідуальної кримінальної відповідальності, який став основою сучасної моделі міжнародного кримінального правосуддя, а також питання командної відповідальності — відповідальності вищого військового керівництва за злочини, вчинені підлеглими. Не залишено поза увагою й проблему виконання наказу як можливої обставини, що розглядається в межах обґрунтування відповідальності або звільнення від неї.

Метою цієї курсової роботи є всебічне дослідження правової природи воєнних злочинів та міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за їх вчинення, а також вивчення принципів, що лежать в основі сучасного міжнародного кримінального правосуддя. А також доведення того факту, який стверджує що кримінальної відповідальності можна уникнути.

Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення невідворотності покарання за найбільш тяжкі міжнародні злочини, встановлення справедливості для жертв та зміцнення правопорядку у глобальному масштабі. Аналіз міжнародних правових норм, що регулюють боротьбу з воєнними злочинами, допомагає зрозуміти механізми забезпечення справедливості та притягнення до відповідальності винних осіб. Міжнародні судові органи відіграють важливу роль у забезпеченні правосуддя та покарання злочинців, що вчинили серйозні порушення гуманітарного права.

Завдання дослідження включають:

- аналіз поняття та класифікації воєнних злочинів;
- визначення відмінностей між воєнними злочинами та іншими міжнародними злочинами;
- вивчення міжнародно-правових механізмів покарання воєнних злочинців;
- розгляд принципів відповідальності за воєнні злочини.

В процесі дослідження були використані такі методи, як монографічний, історичний, нормативно-правовий, формально-юридичний, порівняльний тощо.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1 Поняття воєнних злочинів у міжнародному праві

Серед усіх злочинів проти загального міжнародного права воєнні злочини мають найдовшу історію, яка збігається із становленням і розвитком міжнародного гуманітарного права. На національному рівні кримінальна відповідальність за військові злочини була запроваджена одночасно з появою правового регулювання законів і звичаїв війни. Такі положення можна знайти у законодавстві багатьох держав, починаючи з Кодексу Лібера 1864. Військові злочини є найскладнішим за змістом і найбільшим інститутом міжнародного кримінального права, який передбачає покарання за ці злочини кримінальними санкціями.

Насамперед варто розпочати з того що саме собою являють воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені під час збройного конфлікту. Вони передбачають відповідальність як держави, так і окремих осіб, зокрема військових командирів і політичного керівництва. Військові злочини є одним із чотирьох основних міжнародних злочинів, поряд із геноцидом, злочинами проти людяності та злочином агресії [10,с.16].

Напевно в контексті питання що стосується воєнних злочинів найперше що спадає на думку українців це події що відбуваються з 24 лютого 2022 року. А саме коли Російська Федерація здійснила збройну агресію та розпочала повномасштабну війну проти держави України. Поряд з тим значна кількість громадян України, згадають і події 2014 року. Агресивна війна, яку з 2014 року веде Російська Федерація проти України, вже забрала життя тисяч героїв – захисників нашої Батьківщини, а також мирного населення та змусила кілька мільйонів людей покинути свої домівки, спричинила руйнування інфраструктури та підірвала нашу економіку. А події 2022 року тільки погіршили ситуацію та спричинили ще більші втрати [11, с.246].

Сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що

такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю [1, с.49].

Практично кожен дослідник воєнних злочинів намагається сформулювати своє визначення цього поняття, вкласти в нього свій зміст. В якості спеціальних ознак воєнних злочинів становлено, що воєнні злочини вчиняються під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру; посягають на встановлений основними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру. Перелік воєнних злочинів міститься в різних міжнародних документах. Але якщо розглядати національне законодавство нашої держави то КК України в статті 438 трактує поняття воєнного злочину так «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [1, с.50].

1.2 Класифікація воєнних злочинів

Військові злочини поділяються на кілька основних категорій відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Класифікація базується на джерелах права, таких як Женевські конвенції 1949 року, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) та інші міжнародно-правові акти [10, с.18].

В цілому всі воєнні злочини можна класифікувати на декілька категорій, кожна з яких містить свою характеристику та свою сукупність злочинів. До прикладу за ознакою того, хто постраждав під час проведення військових дій можна виділити злочини проти цивільного населення. Які включають умисне вбивство, катування, викрадення, примусова депортація та сексуальне насильство щодо цивільних громадян, а також захоплення в полон осіб які не відносяться до військових [3, с.12]. Якщо ж всі вище зазначенні злочини вчиненні щодо військових, то такі злочини варто віднести в окрему підкатегорію. А саме злочини проти військових. До цієї підкатегорії також відносять такі злочини як страта або жорстоке поводження з військовополоненими, примушування військовополонених служити у військах противника, позбавлення права на справедливий судовий розгляд та ін. Ще одну підкатегорію складають медичні працівники та гуманітарні місії. В цю підкатегорію включають такі злочини: напади на лікарні, санітарний транспорт і медичний персонал, використання символів Червоного Хреста або Червоного Півмісяця з наказом обману.

Окрему велику категорію варто приділити методам ведення війни. Тут варто виділити таку ланку як незаконне використання зброї. Яке проявляється у використанні заборонених видів зброї (хімічної, біологічної, касетних бомб, тощо). І хоча існує достатньо міжнародних документів спрямованих на регулювання питань які стосуються зброї, а також механізми що допомагають накладати досить суворі санкції, які тягнуть за собою правові, економічні та політичні наслідки. Проте в сучасному світі досі є держави що ігнорують наявні документи та все одно використовують заборонені види зброї. Окремо варто згадати захищенні об'єкти, руйнування яких теж вважається злочином. Наприклад бомбардування лікарень, шкіл, вокзалів, храмів, музеїв та інших культурних та релігійних пам'яток [19, с.176].

Також до заборонених методів ведення війни включають використання «живих щитів» з цивільного населення, симуляція здачі в полон та інші обмани під час бойових дій. Щодо використання «живих щитів» варто зауважити що цей

метод часто використовують держави агресори. Так як це ефективний метод, за допомогою якого набагато простіше просуватися вперед на сусідню державу та захоплювати нові території. А також зменшити втрати серед військових.

Окремо злочини класифікують за суб'єктами що вчиняють ці злочини. Тобто злочини що вчинені окремим індивідом, окремими групами або підрозділами чи командами які мають свого командира. Це все різні злочини, відповідно і відповідальність за них буде різною. Так як злочин може вчинити окрема особа, через можливо свої фанатичні переконання або віру в те що без вчинення злочину неможливо досягти поставленої цілі. В цілому причини через які індивід вчиняє правопорушення можуть бути різними, важливо лише те що відповідальність він нестиме самотійно [19, с.179]. Те саме стосується і окремих груп. Що включають в себе об'єднання певної кількості людей, що згрупувалися внаслідок виникнення спільних інтересів або ідей. Вони діють колективно та вчиняють злочини за власно вигаданим планом. Відповідальність буде покладатися на всіх учасників угруповання незважаючи на те наскільки активною була їх участь у діяльності даного колективу.

1.3 Відмінність воєнних злочинів від інших міжнародних злочинів (злочинів проти людяності, геноциду, агресії)

У міжнародному праві існує чотири основних категорії злочинів, які належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС) та інших міжнародних трибуналів: «Військові злочини», «Злочини проти людяності», «Геноцид», «Злочин агресії». Кожен із цих злочинів має свої особливості, які відрізняють його від інших.

Отож якщо починати з самого початку то *військові злочини* це ті злочини що вчиняються лише під час військового конфлікту, містять порушення Женевських та Гаазьких конвенцій. Злочини проти людяності – це масштабні або систематичні атаки на цивільне населення, які можуть статися як під час війни, так і в мирний час. Вчиняються масштабно або систематично, мають організований характер та є частиною державної або організованої політики

переслідувань. Прикладом такого роду злочинів є масові вбивства, знищення населення, рабство, примусова депортація, системні тортури, політичні, расові чи релігійні переслідування [14, с.13]. Головна відмінність від воєнних злочинів – злочини проти людяності можуть відбуватися і в мирний час, тоді як воєнні злочини – лише під час збройного конфлікту.

Геноцид – це умисне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. Він може відбуватися в мирний або воєнний час. Визначення злочину геноциду в міжнародному праві дається в ст. 2 Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Актом геноциду вважається масове знищення членів певної етнічної або релігійної групи, створення умов, несумісних із виживанням цієї групи, примусова стерилізація або викрадання дітей, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи тощо. Головна відмінність полягає в тому що геноцид має наміри повного або часткового знищення груп людей, а воєнні злочини можуть бути спрямовані на будь-яких цивільних або військових осіб у рамках конфлікту [1, с.51]. Цікаво, що жодна держава не зробила жодних застережень щодо цієї статті, лише Сполучені Штати додали заяву про те, що фраза «Намір повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову групу або релігійної групи як такої» означає конкретну ціль знищити повністю або значною мірою будь-які національні, етнічні, расові або релігійної групи як такі від дій, визначених у статті 2. А термін «психічний розлад» означає стійкий психічний розлад через наркотики, тортури чи подібні процедури. Подібне до Конвенції визначення злочину геноциду міститься в Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (стаття 4), Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 2) і Римському статуті Міжнародного карного суду (ст. 6).

Злочин агресії – це незаконне використання силової держави проти іншої, що порушує Статут ООН. Основними характеристиками є те що цей злочин вчиняється лише державними лідерами або особами, які мають контроль над державними збройними силами, включає в себе вторгнення, окупацію, анексію

території іншої держави і веде до інших міжнародних злочинів. Незаконне військове вторгнення до іншої країни, окупація території без міжнародно-правових підстав, блокада портів або узбережжя іншої держави, все це є прикладами злочинів агресії [2, с.113]. Головною відмінністю є те що злочин агресії стосується міждержавних відносин, а не окремих злочинів проти цивільного населення чи військових.

Незважаючи на низку відмінностей, можна простежити просту закономірність. Всі ці злочини несуть за собою величезні втрати серед населення, велику руйнацію інфраструктури, нації та держави в цілому. Всі ці злочини спрямовані на досягнення цілей які не завжди зрозумілі іншим. Всі ці злочини можна назвати забаганкою тих хто стоїть за їх вчиненням, незважаючи на те чи особи що до них причетні вчинили їх власноруч чи віддали наказ їх вчинити. Всі ці злочини несуть за собою тяжкі негативні наслідки для подолання яких потрібні десятиліття, а іноді і століття.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

2.1. Основні міжнародні нормативні акти

Воєнні злочини є одним із найтяжчих міжнародних злочинів, за які передбачена кримінальна відповідальність. Існує кілька міжнародно-правових механізмів для притягнення винних до відповідальності, які розвивалися протягом XX–XXI століть. Для врегулювання питань щодо відповідальності за воєнні злочини було створено багато нормативних документів які встановлюють порядок доведення вини та передбачають порядок виконання покарання. До таких документів відносяться такі міжнародні документи як:

Женевські конвенції (1949) та Додаткові протоколи (1977). Це основні міжнародні договори, що визначають правила ведення війни та захисту жертв збройних конфліктів. Вони містять положення щодо захисту поранених, військовополонених і цивільного населення. Перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 року. Спрямована на захист поранених і хворих військовослужбовців у сухопутних збройних силах. Вимагає гуманного поводження, забороняє катування та вбивства. А також встановлює особливий статус медичного персоналу та шпиталів.

Друга Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. Договір є обширним документом, який складається з 63 статей. Найважливішими положеннями договору є статті 12 і 18 які вимагають від усіх сторін захищати та піклуватися про поранених, хворих і потерпілих у корабельній аварії. Стаття 14 яка говорить, що хоча військовий корабель не може захоплювати медичний персонал госпітального судна, проте він може тримати поранених, хворих і потерпілих як військовополонених. Стаття 21 дозволяє просити нейтральні кораблі про допомогу та просити підібрати поранених, хворих і тих, хто зазнав аварії, і доглядати за ними. Проте наголошує що нейтральні кораблі не можуть бути захоплені. Стаття 22 говорить, що госпітальні кораблі не можуть

використовуватися для будь-яких військових цілей, і через їх гуманітарну місію вони не можуть бути атаковані або захоплені.

Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими також відома як Женевська конвенція 1929 року — міжнародно-правовий документ, прийнятий 27 липня 1929 року на дипломатичній конференції в Женеві, скликаній Швейцарією. Статті 2, 3 і 4: визначають військовополонених як полонених держави, що тримає в полоні, а не як полонених військової частини, яка їх захопила, передбачають право військовополонених на повагу до їх особистості та честі, врахувати право жінок на поводження, яке відповідає їхній статі, і не допускати різного поводження з військовополоненими, за винятком поводження з військовополоненими різних рангів у різних умовах. Стаття 4 конкретно покладає матеріальне забезпечення військовополонених на сторону захоплення: «держава, яка взяла військовополонених, зобов'язана піклуватися про їх утримання» [8]. Положення цієї статті часто ігноруються в різних дослідженнях, спрямованих на виправдання смертей ув'язнених та їх недостатнього забезпечення їжею, одягом, проживанням та лікуванням, оскільки ці витрати не були покриті відповідною державою, у збройних силах якої служили полонені на момент захоплення. Статті 9 і 10 регулюють вимоги до приміщень, де утримуються військовополонені, забороняючи тримати військовополонених поблизу зони бойових дій, у несприятливих кліматичних, антисанітарних і пожежонебезпечних умовах. Статті 27-34 встановлюють розпорядок праці військовополонених [7]. Робочий день прирівнюється до місцевого населення, один вихідний на тиждень, неприпустимість праці, важкої для рівня розвитку військовополоненого, використання військовополонених на небезпечних або шкідливих роботах. Військовополоненим не дозволяється працювати на військових об'єктах або об'єктах що будь-яким чином пов'язані з військовими діями. Праця військовополоненого повинна оплачуватися за тарифами і певною часткою заробітку, отриманого готівкою.

Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. Захищає цивільне населення під час збройного конфлікту. Забороняє

насильницькі депортації, взяття заручників, колективні покарання. Вимагає гуманне поводження з окупованим населенням. Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки згідно цього документу, перебувають під особливим захистом і користуються особливою повагою. Цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам і родинам, ні за яких обставин не можуть бути об'єктом нападу, але завжди користуються повагою і захистом сторін конфлікту.

Додаткові протоколи (1977). Перший протокол було ухвалено на дипломатичній конференції в Женеві 8 червня 1977 року. Він є додатком до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. Цей протокол зобов'язує сторони конфлікту захищати населення під час військових дій, незалежно від раси, кольору шкіри, мови, релігії чи політичних поглядів. Кожна сторона конфлікту повинна захищати людей, якщо вони не використовують зброю [15, с.116]. Протокол також забороняє нападати на медичний персонал, який виконує лише медичні завдання.

Другий протокол було ухвалено 1977 року. Цей Протокол не застосовується до випадків внутрішніх непорядків і ситуацій внутрішньої напруги, таких як заворушення, окремі та спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами.

Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни (1899, 1907). Ці конвенції є першими спробами кодифікації законів війни. Вони встановлюють принципи обмеження методів і засобів ведення війни. Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. вперше договірно закріпили міжнародно-правове поняття «Збройні сили», врегулювали питання партизанської війни і війни на морі. Учасники зобов'язалися вирішувати суперечки мирним шляхом та створили відповідний механізм медіації, звернення до Примирної комісії Гаазької конвенції та арбітражу. Вони також законодавчо закріпили принципи гуманізації ведення війни, встановивши відповідальність держав і посадових осіб за порушення положень конвенції. Сформульовані у 1899 та 1907 роках правові норми та принципи ведення війни вперше офіційно втілені в практику повсякденної

діяльності та бойового застосування української армії у 1920 році окремим додатком до «Статуту польової служби» Армії УНР. Нині ці норми внесено до Бойового статуту Сухопутних військ Збройних Сил України [12, с.529]. На сьогоднішній день ці документи визначають обов'язки нейтральних держав. Забороняють використання отруйної зброї та снарядів, що спричиняють надмірні страждання, тощо.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). Дана конвенція була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. Вона встановлює юридичне визначення геноциду, що стало кульмінацією багаторічної кампанії польсько-єврейського юриста Рафаеля Лемкіна. Цей документ вимагає від держав судити винних або видавати їх міжнародним органам. Конвенція була прийнята для криміналізації та встановлення відповідальності за такі дії, як Голокост під час Другої світової війни. Перший варіант Конвенції також включав політично вмотивовані вбивства, але СРСР і ряд інших держав відмовилися визнати геноцидом дії, спрямовані проти груп з політичних або соціальних мотивів.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998). Це міжнародний договір завдяки якому було створено міжнародний кримінальний суд та визначив його юрисдикцію щодо воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності. А також передбачає покарання для воєнних злочинців незалежно від їхніх посад. Римський статут є кульмінацією неодноразових спроб створити національний і міжнародний трибунал. Наприкінці 19 століття міжнародна спільнота зробила перші кроки до створення постійних судів з національною юрисдикцією [4, с.290]. З метою дотримання основних принципів демократичного світу злочинців не можна страчувати на площах чи відправляти в табори. Натомість з ними слід поводитися як зі злочинцями, з регулярними судами, правом на захист і презумпцією невинуватості.

Женевський протокол (1925). Женевський протокол про заборону використання на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів, а також бактеріологічних методів ведення війни — це багатосторонній міжнародний

договір, який був підписаний 17 червня 1925 року [17]. Протокол виходить з того, що «застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів, а також будь-яких подібних рідин, речовин і процесів справедливо засуджується громадською думкою в цивілізованому світі» і забороняється в договорах, учасниками яких є більшість країн світу [18, с.760]. Цим документом було заборонено лише використання вище зазначених речовин. А про виготовлення, зберігання чи передачу, нічого не було сказано. Тому після прийняття такого документу виготовлення таких речовин продовжувалося на законних підставах.

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї (1980). Повна назва – Конвенція про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних нівечень або мають невибіркову дію. Конвенція охоплює протипіхотні міни, міни-пастки, запальні боєприпаси, засліплювальну лазерну зброю та знешкодження вибухонебезпечних пережитків війни. Метою Конвенції та протоколів до неї є встановлення нових правил захисту цивільного населення від травм, завданих зброєю, яка використовується під час збройних конфліктів, а також захист учасників бойових дій від непотрібних страждань. Учасники конвенції повинні вжити законодавчих та інших заходів для забезпечення її дотримання. Також конвенція містить протоколи кожен з яких регулює питання щодо конкретного виду зброї. Таким чином у першому протоколі говориться про невиявлювані уламки. Тобто зброя уламки якої неможливо виявити у тілі людини за допомогою рентгену. Другий протокол регулює певні аспекти що стосуються мін, мін-пасток та інших пристроїв. Третій спрямований на заборону або обмеження застосування запальної зброї. Четвертий забороняє використання променевої зброї, навмисно призначеної для досягнення незворотної сліпоти. П'ятий вимагає знешкодження боєприпасів, що не розірвалися (не вибухлих боєприпасів), як от снаряди касетних бомб, що не розірвалися, і залишена вибухова зброя.

Оттавська конвенція про заборону протипіхотних мін (1997). Міжнародна угода, спрямована на припинення використання протипіхотних мін

як одного із засобів збройної боротьби. Кожна держава-учасниця зобов'язується: не застосовувати протипіхотні міни; не виробляти, не купувати, не набувати іншим чином, не накопичувати, не зберігати або передавати безпосередньо або опосередковано, протипіхотні міни іншим державам; не допомагати, не заохочувати та не спонукати жодним чином будь-кого брати участь у діяльності, яка заборонена державі-учасниці відповідно до цієї Конвенції [8]. Проте існують певні визначення коли використання мі дозволено. Наприклад дозволяється зберігання або передача певної кількості протипіхотних мін з метою розробки та навчання методам виявлення, знешкодження або знищення. Кількість таких мін не повинна перевищувати мінімальної кількості, строго необхідної для досягнення вищезазначених цілей. Тобто якщо міни передаються для досліджень які в майбутньому дозволять покращити технології, що створенні для знищення цих мін. То в такому випадку передача цих вибухових пристроїв дозволена але в суворому дотриманні вимог щодо кількості.

Конвенція про касетні боєприпаси (2008). Дана конвенція була вироблена в ході так званого «процесу Осло» і прийнята в травні 2008 року в Дубліні. Після набуття Конвенцією чинності держави-учасниці будуть зобов'язані негайно припинити використання, виробництво та передачу касетних боєприпасів. Протягом восьми років після приєднання до Конвенції країни повинні знищити всі наявні запаси, а протягом десяти років — усі касетні боєприпаси на територіях під їхньою юрисдикцією чи контролем. Також ця конвенція визначає механізми розмінування забруднених територій.

Усі ці міжнародні нормативні акти створюють систему правил, що обмежують методи ведення війни, забезпечують захист цивільних осіб і комбатантів та встановлюють відповідальність за воєнні злочини. Вони є основою міжнародного гуманітарного права та інструментами покарання осіб, винних у порушеннях законів війни.

2.2. Міжнародні судові органи

Міжнародні судові органи відіграють ключову роль у процесі притягнення осіб до відповідальності за воєнні злочини. Ці органи мають мандат для розгляду справ, що стосуються порушень міжнародного гуманітарного права, та забезпечують правосуддя на міжнародному рівні. До таких органів належать:

Міжнародний кримінальний суд (МКС). Міжнародний кримінальний суд (МКС) перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Він був заснований Римським статутом, який вступив в силу 1 липня 2002 року. На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів, МКС є постійною інституцією. Під його юрисдикцію входять злочини, вчинені після набрання чинності Римським статутом. Він розташований у Гаазі, але засідання можуть проводитися будь-де на розсуд Суду. Основні функції МКС включають розслідування щодо серйозних міжнародних злочинів, зібравши доказову базу та здійснюючи розслідування на території держав, які є учасниками Римського статуту або в межах спеціальних мандатів [5, с.276]. МКС проводить судові процеси проти осіб, звинувачених у міжнародних злочинах. Він є незалежним і здійснює правосуддя в межах міжнародного права. Цей суд не може судити держави, а лише окремих осіб, що дозволяє йому бути ефективним інструментом у боротьбі з безкарністю. Та незважаючи на це є певні недоліки які дещо псують загальне враження, до прикладу МКС має обмежену юрисдикцію і не може розглядати злочини, вчинені до 2002 року, а також має складнощі в забезпеченні виконання своїх рішень на територіях держав, які не є учасниками Римського статуту.

Міжнародні трибунали. Міжнародні трибунали були створені для розгляду конкретних випадків воєнних злочинів, зазвичай пов'язаних із конкретними конфліктами або історичними періодами. Вони функціонують або як спеціалізовані суди для певних країн чи регіонів, або у випадках, що потребують особливої уваги. Структура, склад, юрисдикція та принципи діяльності міжнародних трибуналів визначаються їх статутами, які додаються до

відповідного міжнародного договору і є його невід'ємною частиною. Основним міжнародним злочином, який є основою предметної юрисдикції міжнародних військових трибуналів, є планування, підготовка або ведення війни всупереч міжнародним договорам. Інші міжнародні злочини, вчинені під час війни та пов'язані з нею, також підлягають судовому переслідуванню. Але варто зазначити міжнародні військові трибунали покликані розглядати лише діяння, вчинені представниками держави, яка розв'язала війну. До основних міжнародних трибуналів належать:

Нюрнберзький трибунал (1945–1949). Створений після Другої світової війни для судового переслідування нацистських воєнних злочинців. Це був перший міжнародний суд, що створювався після війни, і він заклав основи для подальших міжнародних правових норм. Найвідоміший процес, що проходив з 20 листопада 1945 року по 1 жовтня 1946 року. На лаві підсудних опинилися 24 вищі нацистські лідери, звинувачені у злочинах проти миру, воєнних злочинах та злочинах проти людяності. Він встановив принцип індивідуальної відповідальності за міжнародні злочини, засудив нацистську ідеологію та її злочини, під час нього вперше було використано поняття "Злочини проти людяності" [6, с.63].

Токійський трибунал (1946–1948). Подібно до Нюрнберзького трибуналу офіційно відомий як Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, був судовим процесом, який відбувся в Токію, Японія, після Другої світової війни. Він був скликаний для судового переслідування лідерів Японської імперії за злочини, скоєні під час війни. Злочини включали жорстоке поводження з цивільними особами і військовополоненими. На лаві підсудних опинилися 28 вищих японських військових та політичних лідерів. Результатом цього трибуналу було семеро обвинувачених засуджено до смертної кари через повішення, шістнадцять були засуджені до довічного ув'язнення, решта отримали різні терміни ув'язнення. Токійський трибунал, як і Нюрнберзький, залишається предметом дискусій та суперечок. Деякі критики стверджують, що процес був політично мотивованим і не відповідав належним стандартам

справедливості. Незважаючи на ці критичні зауваження, трибунал відіграв значну роль у встановленні міжнародних правових норм щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ). Це спеціальний суд Організації Об'єднаних Націй, створений для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 по 2001 рік. Трибунал мав юрисдикцію щодо серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року, порушень законів і звичаїв війни, геноциду та злочинів проти людяності. МТКЮ висунув обвинувачення проти 161 особи, включаючи політичних і військових лідерів. Він продемонстрував, що особи, винні у серйозних порушеннях міжнародного права, можуть бути притягнуті до відповідальності. А також робота трибуналу сприяла встановленню фактів про події під час конфліктів у колишній Югославії.

Міжнародний трибунал для Руанди (МТР). Це спеціальний кримінальний суд, створений Організацією Об'єднаних Націй з метою судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди між 1 січня та 31 грудня 1994 року. Метою цього трибуналу було притягнення до відповідальності осіб, винних у геноциді та злочинах скоєних під час цього геноциду в Руанді. А також сприяння процесу національного примирення в Руанді. МТР висунув обвинувачення проти 93 осіб. Варто зазначити що його робота сприяла розвитку міжнародного гуманітарного права.

Спеціальні трибунали. У деяких випадках, коли потреба у судовому розгляді з'являється внаслідок специфічних регіональних або локальних конфліктів, створюються спеціальні трибунали для їх вирішення. Це дозволяє забезпечити ефективне розслідування і судове переслідування, навіть якщо ситуація не підпадає під юрисдикцію міжнародного кримінального суду або існуючих трибуналів. Прикладом таких трибуналів може бути спеціальний суд для Сьєрра-Леоне. Це гібридний трибунал, створений спільно урядом Сьєрра-

Леоне та Організацією Об'єднаних Націй для судового переслідування осіб, які несуть «найбільшу відповідальність» за порушення міжнародного гуманітарного права та законів Сьєрра-Леоне під час громадянської війни в Сьєрра-Леоне. Він був «гібридним» судом, тобто в його складі були як міжнародні, так і національні судді. А широку відомість отримав завдяки тому, що він виніс обвинувальний вирок колишньому президенту Ліберії Чарльзу Тейлору.

Міжнародні судові органи, незважаючи на свої обмеження, є основними інструментами для забезпечення правосуддя у випадках воєнних злочинів. Вони допомагають забезпечити відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, створюючи прецеденти для подальшого розвитку міжнародного права та боротьби з безкарністю.

2.3. Роль ООН у розслідуванні та покаранні воєнних злочинів

Організація Об'єднаних Націй (ООН) відіграє ключову роль у розслідуванні та покаранні винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Її діяльність спрямована на забезпечення міжнародного правосуддя та запобігання безкарності за найтяжчі злочини. ООН створює спеціальні трибунали для розслідування та судового переслідування осіб, відповідальних за масові звірства. Прикладами є Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародний трибунал для Руанди (МТР) та Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне.

ООН створює незалежні комісії для розслідування порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. Кожна комісія має чітко визначений мандат, який визначає її повноваження та завдання. Х огляду на функції комісій варто згадати що вони можуть включати збір свідчень, аналіз документів, проведення експертиз та складання звітів [9, с.233]. Також ці комісії часто співпрацюють з іншими міжнародними організаціями, національними урядами та неурядовими організаціями, для того щоб результат їх роботи був значно кращим та чіткішим.

Організація Об'єднаних Націй відіграє важливу роль у підтримці національних судових систем, особливо в країнах, що переживають конфлікти, перехідні періоди або стикаються з серйозними порушеннями прав людини. Ця підтримка спрямована на зміцнення верховенства права, забезпечення справедливості та сприяння миру та безпеці. ООН надає технічну допомогу у розробці та реформуванні національного законодавства, щоб воно відповідало міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права. Вона також надає підтримку у створенні та зміцненні судових інституцій, таких як суди, прокуратура та адвокатура. ООН організовує навчання для суддів, прокурорів, адвокатів та інших працівників судової системи з питань міжнародного права, прав людини та судової практики, що допомагає підвищити їхню кваліфікацію та забезпечити ефективніше правосуддя. ООН підтримує ініціативи, спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя для всіх, особливо для маргіналізованих та вразливих груп населення. Це включає надання юридичної допомоги, створення механізмів відшкодування збитків та сприяння примиренню.

Організація Об'єднаних Націй активно співпрацює з різноманітними міжнародними організаціями для досягнення своїх цілей у сферах миру, безпеки, розвитку та прав людини. Ця співпраця є ключовим елементом її діяльності, дозволяючи об'єднувати зусилля та ресурси для вирішення глобальних проблем. Наприклад ця організація тісно співпрацює з міжнародним кримінальним судом. Співпраця включає обмін інформацією, надання допомоги у розслідуваннях та забезпеченні виконання ордерів на арешт. Також організація тісно співпрацює з Інтерполом. Інтерпол надає ООН допомогу у розшуку та арешті осіб, обвинувачених у воєнних злочинах, що допомагає забезпечити виконання ордерів на арешт та екстрадиції обвинувачених. організація співпрацює з регіональними організаціями, такими як Європейський Союз (ЄС), Африканський Союз (АС) та Організація американських держав (ОАД), для координації зусиль у боротьбі з безкарністю. Що включає обмін інформацією, надання технічної допомоги та підтримку національних судових систем [12, с.592].

Співпраця дозволяє об'єднати зусилля різних організацій для ефективного розслідування та судового переслідування воєнних злочинів. Сприяє тому, щоб особи, винні у воєнних злочинах, не залишалися безкарними. Також дозволяє надати жертвам воєнних злочинів необхідну допомогу та підтримку. Така боротьба з безкарністю сприяє встановленню миру та запобіганню майбутнім конфліктам.

У контексті міжнародної відповідальності за воєнні злочини Міжнародний суд ООН (МС ООН) відіграє важливу, хоча й не пряму. На відміну від Міжнародного кримінального суду, який має юрисдикцію щодо індивідуальної кримінальної відповідальності, МС ООН розглядає спори між державами. МС ООН може розглядати справи, в яких одна держава звинувачує іншу в порушенні міжнародного права, включаючи міжнародне гуманітарне право, яке регулює поведінку під час збройних конфліктів. Наприклад спори щодо відповідальності держави за воєнні злочини, скоєні її збройними силами або іншими органами. Він може виносити рішення щодо відшкодування збитків, завданих жертвам воєнних злочинів. Рішення МС ООН мають важливе значення для тлумачення міжнародного права, включаючи міжнародне гуманітарне право, що сприяє розвитку міжнародного права та встановленню стандартів поведінки під час збройних конфліктів.

ООН сприяє встановленню міжнародного правосуддя та запобігає безкарності за найтяжчі злочини. Вона відіграє провідну роль у розробці та встановленні міжнародних стандартів у галузі міжнародного гуманітарного права та кримінального права. Її діяльність сприяє формуванню глобального консенсусу щодо неприпустимості воєнних злочинів та необхідності притягнення винних до відповідальності, сприяє захисту жертв та забезпеченню відшкодування збитків, розвитку міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Організація створює спеціальні трибунали для судового переслідування осіб, відповідальних за масові звірства, які встановили важливі прецеденти у міжнародному кримінальному праві та продемонстрували, що навіть

високопосадовці не можуть уникнути відповідальності. А створення незалежних комісій з розслідування для документування воєнних злочинів та збору доказів, відіграють важливу роль у встановленні фактів та притягненні винних до відповідальності.

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОСУДДЯ

3.1. Принцип індивідуальної відповідальності в міжнародному праві

Питання міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб активно обговорювалося в період після Другої світової війни, оскільки саме тоді були закладені принципи такої відповідальності. Таким чином сформувалися дві різні точки зору. Деякі вчені підтримали ідею індивідуалізації відповідальності. Тобто вони визнавали фізичних осіб суб'єктами міжнародної кримінальної відповідальності [20]. Інші вважали, що тільки держава може нести міжнародну відповідальність. Тим не менш, сьогодні принцип індивідуальної кримінальної відповідальності закріплений у Римському статуті, на основі якого діє Міжнародний кримінальний суд.

Принцип індивідуальної відповідальності в міжнародному праві є фундаментальним поняттям, яке стверджує, що фізичні особи можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародні злочини, незалежно від їхнього офіційного статусу або посади. Це положення закріплене у статуті МКС та інших міжнародних документах. Цей принцип є ключовим для забезпечення справедливості та запобігання безкарності за найтяжчі злочини.

Цей принцип отримав широке визнання після Другої світової війни, особливо завдяки Нюрнберзькому та Токійському трибуналам які встановили прецедент, згідно з яким особи, які планували, ініціювали або здійснювали міжнародні злочини, можуть бути притягнуті до відповідальності. Цей принцип означає, що особи не можуть ховатися за "щитом" держави або стверджувати, що вони діяли за наказом. А також передбачає, що особи можуть бути притягнуті до відповідальності за співучасть у міжнародних злочинах.

Принцип індивідуальної відповідальності в міжнародному праві закріплений у ряді ключових міжнародних документів, які встановлюють стандарти та норми щодо притягнення фізичних осіб до відповідальності за міжнародні злочини. До прикладу римський статут міжнародного кримінального суду чітко закріплює принцип індивідуальної кримінальної відповідальності,

стверджуючи, що особи, які скоюють ці злочини, можуть бути притягнуті до відповідальності незалежно від їхнього офіційного статусу. Женевські конвенції та ряд інших конвенцій також закріплюють принцип індивідуальної відповідальності. Підкреслюючи що особи що вчиняють воєнні злочини, такі як умисне вбивство, тортури, нелюдське поводження та геноцид, повинні бути притягнуті до відповідальності, незалежно від їхнього статусу [13, с.133].

Статути міжнародних трибуналів також містять положення щодо цього принципу говорячи що ці трибунали були створені для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні під час конфліктів.

3.2. Командна відповідальність та її правове регулювання

Командна (або верховна) відповідальність у міжнародному кримінальному праві є важливою концепцією, яка передбачає притягнення до кримінальної відповідальності вищого військового або цивільного керівництва за злочини, вчинені їхніми підлеглими у ході збройних конфліктів. Цей принцип базується на припущенні, що командири мають не лише владу над підлеглими, але й обов'язок контролювати їхню діяльність і запобігати скоєнню воєнних злочинів. У разі невиконання цього обов'язку вони можуть бути визнані винними у вчиненні воєнних злочинів навіть без безпосередньої участі у самому злочині [3].

Витоки концепції командної відповідальності можна простежити ще в середньовічному військовому праві, проте офіційне визнання цього принципу на міжнародному рівні відбулося під час Нюрнберзького процесу після Другої світової війни. У вироку Міжнародного військового трибуналу зазначалося, що відповідальність можуть нести не лише особи, які безпосередньо виконували злочинні накази, а й ті, хто їх віддавав або не вжив заходів для запобігання злочинам.

Командна відповідальність була конкретизована у Статуті Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ), де в статті 7

зазначено, що військові командири або особи, які виконують функції командування, несуть кримінальну відповідальність за злочини, якщо вони знали або мали знати про їх вчинення і не вжили належних заходів для запобігання або покарання винних. Аналогічне положення міститься і в статті 6 Статуту Міжнародного трибуналу для Руанди. Тобто ці документи стали підтвердженням того що бездіяльність не може допомогти уникнути покарання. Адже якщо командир бачив що його підлеглі вчиняють дії що заборонені законодавством але не зробив нічого задля припинення таких дій. То він автоматично визнається тим хто причетний до цих злочинів і також повинен нести відповідальність

Особливої уваги заслуговує положення статті 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998), яка встановлює чіткі критерії відповідальності військових та цивільних керівників. Згідно з нею, командири несуть відповідальність у таких випадках:

- якщо вони знали або мали підстави знати про підготовку чи вчинення злочинів;
- якщо вони не вжили всіх необхідних і можливих заходів для їх запобігання чи покарання винних осіб;
- якщо вони мали ефективний контроль над підлеглими і реально могли вплинути на ситуацію.

Таким чином, командна відповідальність — це не лише кримінальна, а й моральна відповідальність особи, наділеної повноваженнями впливати на поведінку інших. Це концепція, що вимагає від керівництва високого рівня обізнаності, професійності, а також готовності діяти відповідально під час конфлікту. Професія командира вимагає від осіб що обіймають цю посаду користуватися своїми повноваженнями таким чином що отримати безпосередній авторитет у тих хто підкорюється [21, с. 113]. Для того щоб керівник міг швидко врегулювати проблеми які виникатимуть у його команди. Юридична доктрина розглядає два види командної відповідальності:

Пряма командна відповідальність. Пряма командна відповідальність виникає у випадках, коли командир або інша особа, що обіймає керівну військову

посаду, особисто віддає злочинний наказ, ініціює його виконання чи безпосередньо бере участь у реалізації злочину. У таких випадках він розглядається не як особа, яка допустила злочин через недбалість або невиконання обов'язку контролю, а як співвиконавець або організатор злочину. Пряма командна відповідальність прямо впливає зі статей Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Наприклад, стаття 25 цього документа передбачає, що будь-яка особа несе індивідуальну кримінальну відповідальність і підлягає покаранню за: вчинення злочину самостійно; спільну участь у його вчиненні; наказ про вчинення злочину.

У судовій практиці міжнародних трибуналів пряма командна відповідальність неодноразово визначалася як одна з ключових форм участі у воєнних злочинах. Наприклад: Слободан Мілошевич — колишній президент Югославії — був звинувачений у тому числі в тому, що особисто керував злочинними діями армії та поліції, надавав накази та організовував збройні формування, які вчиняли масові злочини. Ратко Младич, командувач армією боснійських сербів, був визнаний винним у геноциді та воєнних злочинах за пряме керівництво військовими операціями та віддання наказів про обстріл цивільного населення, зокрема під час облоги Сараєва.

Під час збройної агресії Російської Федерації проти України зафіксовано численні випадки, коли російські військові командири особисто наказували вчиняти злочини або координували їх виконання. Серед задокументованих випадків — накази про обстріли цивільної інфраструктури, депортацію населення, знищення населених пунктів, страти полонених [17]. Міжнародні та українські слідчі органи встановлюють ланцюги командування, які ведуть безпосередньо до вищого військово-політичного керівництва РФ.

Непряма командна відповідальність. Непряма командна відповідальність настає у випадках, коли командир, який має відповідну владу та повноваження, не вживає заходів для запобігання скоєнню воєнного злочину або не притягує винних до відповідальності, хоча об'єктивно мав можливість це зробити. У міжнародному праві така бездіяльність трактується як сприяння

вчиненню злочину шляхом замовчування, покривання чи байдужості до порушень міжнародного гуманітарного права.

Ця форма відповідальності не пов'язана з прямою участю командира у злочинних діях, однак вона не менш серйозна, оскільки системна бездіяльність командування створює умови для безкарності, морального розкладу армії та повторення злочинів.

Основним міжнародним документом, що визначає відповідальність командирів за бездіяльність, є стаття 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У ній зазначено, що військові командири несуть кримінальну відповідальність за злочини, вчинені підлеглими, якщо вони: знали або мали підстави знати, що підлеглі скоюють або мають намір скоїти злочин; не вжили всіх необхідних і доступних заходів, щоб запобігти злочинам або покарати винних.

Таким чином, у міжнародному праві командир не може виправдатися тим, що не мав «точної інформації» про злочини, якщо обставини свідчили про їх можливість, а його посадове становище давало змогу вплинути на ситуацію.

У міжнародній практиці є справи які являються яскравим прикладом вчинення злочину внаслідок якого настає відповідальність. У справі *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo* Міжнародний кримінальний суд визнав, що лідер збройного формування в Центральноафриканській Республіці не вжив достатніх заходів для запобігання злочинам (згвалтування, вбивства, мародерства), які скоювали його підлеглі. Хоча він безпосередньо не віддавав злочинних наказів, суд встановив його відповідальність за бездіяльність, оскільки він мав повний контроль над військами і міг вплинути на ситуацію.

Подібно вищезгаданому, у справі *Prosecutor v. Delalić et al.* МТКЮ засудив командирів табору військовополонених за те, що вони не запобігли тортурам та вбивствам полонених, які здійснювали їхні підлеглі. Тому що вони мали достатні владні повноваження щоб запобігти цим злочинам.

У контексті збройної агресії РФ проти України численні розслідування стосуються саме непрямої командної відповідальності. Наприклад, обстріли

цивільної інфраструктури або масові вбивства в таких містах, як Буча, Ізюм чи Маріуполь, супроводжувалися свідченнями про те, що вищі офіцери або мовчазно схвалювали злочини, або не реагували належним чином, попри наявність повної інформації про те, що коїться на місці [16].

В таких випадках командири можуть бути притягнуті до відповідальності за недотримання принципу належного контролю, оскільки саме бездіяльність командування сприяла системним порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Щоб встановити факт непрямої командної відповідальності, слідство має довести:

- наявність службових повноважень у командира;
- можливість впливу на підлеглих;
- знання (або обґрунтоване припущення) про злочин;
- бездіяльність або недостатність заходів реагування.

Такі положення діють як у міжнародному, так і в національному кримінальному праві, зокрема у законодавстві України. Стаття 426 Кримінального кодексу України («Бездіяльність військової влади») передбачає відповідальність за невжиття заходів для запобігання злочинам або їх припинення.

Таким чином, непряма командна відповідальність є надзвичайно важливим інструментом у боротьбі з воєнними злочинами, оскільки дозволяє притягувати до відповідальності не лише виконавців, а й тих, хто створює умови для злочинної безкарності. Це забезпечує ефективність міжнародного правосуддя та попереджує порушення міжнародного гуманітарного права в майбутньому.

Окремою проблемою в контексті командної відповідальності є питання доведення знання або передбачення злочину з боку командира. У судовій практиці важливу роль відіграють такі аспекти, як:

- масштаб і характер злочинів;
- тривалість їх вчинення;

- кількість постраждалих;
- структура підпорядкування та зв'язок командира з виконавцями;
- наявність повідомлень, рапортів чи скарг про злочини.

Командна відповідальність має важливе превентивне значення: вона стимулює вищих посадових осіб здійснювати реальний контроль за діями підлеглих, не допускати свавілля, забезпечувати дотримання міжнародного гуманітарного права та відповідальніше відноситися до своїх обов'язків.

У світлі сучасних збройних конфліктів, зокрема й в Україні, принцип командної відповідальності набуває особливої ваги. У випадках документування злочинів проти цивільного населення та інших порушень Женевських конвенцій аналізується не лише поведінка безпосередніх виконавців, а й діяльність військового керівництва, яке могло не лише сприяти злочинам, але й свідомо не запобігати їм.

Таким чином, командна відповідальність є ключовим елементом у системі міжнародного кримінального правосуддя. Вона не лише відображає справедливу необхідність покарання осіб, що зловживають владою, але й служить інструментом для запобігання подальшим злочинам у майбутньому. Командири та інші військові керівники можуть бути притягнуті до відповідальності за дії своїх підлеглих, якщо вони знали або мали знати про вчинення злочинів, але не вжили належних заходів для їх припинення або попередження.

3.3. Виконання наказу як обставина, що не звільняє від відповідальності

Міжнародне право визнає, що виконання злочинного наказу не звільняє особу від відповідальності за воєнні злочини. Це правило діє для запобігання безкарності та забезпечення справедливості.

Проблема виконання злочинного наказу в контексті міжнародного кримінального права є однією з найскладніших і водночас найважливіших при встановленні індивідуальної відповідальності за воєнні злочини. Протягом історії неодноразово траплялися випадки, коли особи, які брали участь у скоєнні

тяжких злочинів під час війни, намагалися виправдати свої дії посиленням на те, що лише виконували накази вищого командування. Однак такий аргумент не визнається міжнародним правом як обставина, що звільняє від відповідальності, за винятком обмежених випадків.

Після Другої світової війни принцип, згідно з яким виконання наказу не є виправданням злочину, був чітко сформульований під час Нюрнберзького процесу. У Статуті Міжнародного військового трибуналу зазначалося, що «той факт, що підсудний діяв за наказом уряду або вище стоячого начальника, не звільняє його від відповідальності, але може бути врахований при винесенні вироку». Цей підхід заклав основу для подальшого формування норм міжнародного кримінального права щодо оцінки дій осіб, які виконували злочинні накази.

Зазначене положення пізніше було закріплене в Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них, а також у Статутах міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії (МТКЮ) та Руанди (МТКР). Зокрема, стаття 7 Статуту МТКЮ визначає, що факт виконання наказу не звільняє особу від кримінальної відповідальності, хоча може бути врахований як пом'якшувальна обставина.

Особливої уваги заслуговує стаття 33 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998), яка чітко встановлює: виконання наказу не звільняє особу від кримінальної відповідальності, за винятком випадків, коли особа:

- була юридично зобов'язана виконати наказ уряду або вищого начальника. Це означає, що у конкретних умовах особа діяла в межах службових обов'язків та дисциплінарної ієрархії, де виконання наказів є обов'язковим;
- не знала про його незаконність;
- наказ не був явно незаконним. Це ключова умова. Якщо зміст наказу був очевидно протиправним (наприклад, наказ убити цивільне населення, застосувати тортури, вчинити геноцид), підлеглий мав би усвідомлювати його незаконність і не мав права його виконувати. Такі накази вважаються «явно незаконними» і не можуть бути виправданням у жодному випадку.

Водночас у тій же статті зазначається, що наказ про вчинення воєнних злочинів завжди вважається явно незаконним, а отже, не може бути підставою для звільнення від відповідальності. Таким чином, особи, які беруть участь у збройному конфлікті, мають обов'язок оцінювати законність наказів, які їм віддають.

Це положення тісно пов'язане з принципом індивідуальної відповідальності в міжнародному праві, який вимагає, щоб кожна особа несла відповідальність за власні дії, навіть якщо вона діяла в межах підпорядкування або виконувала вказівки командування.

У практиці Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ) неодноразово розглядалися справи, де підсудні намагалися виправдатися виконанням наказу. У справі *Prosecutor v. Dražen Erdemović*, обвинувачений визнав, що брав участь у масовому розстрілі понад 1 000 боснійських мусульман, однак стверджував, що не міг відмовитися через загрозу власному життю. Суд визнав його винним, зазначивши, що загроза не була настільки безпосередньою, щоб повністю виключити відповідальність. Покарання було пом'якшене, але провина залишилася.

Таким чином, навіть страх або тиск з боку керівництва не є автоматичним виправданням у разі вчинення воєнних злочинів. І в разі судового розгляду це не допоможе уникнути покарання, причетним до вчинення злочину.

У сучасних умовах, особливо на тлі російсько-української війни, принцип невинуватості злочинного наказу набуває особливої актуальності. Випадки масових вбивств, катувань, сексуального насильства, обстрілів цивільної інфраструктури та депортацій, які документують українські та міжнародні органи, нерідко супроводжуються спробами виконавців виправдатися наказами командирів.

У 2022 році в Україні відбувся перший судовий процес над російським військовослужбовцем — Вадимом Шишимаріним, який вбив беззбройного цивільного мешканця у Сумській області. Обвинувачений стверджував, що виконував наказ. Проте суд визнав, що наказ був явно злочинним, і

військовослужбовець мав можливість відмовитися від його виконання. Шишимарін був визнаний винним і засуджений до позбавлення волі. Цей вирок став прецедентом і сигналом про те, що в Україні принцип персональної відповідальності діє навіть в умовах війни.

Відповідно до статті 41 Кримінального кодексу України, виконання явно злочинного наказу не звільняє від відповідальності. Більше того, особа зобов'язана відмовитися від його виконання, і в разі вчинення злочину за таким наказом відповідальність несе як виконавець, так і особа, що видала наказ.

Після Другої світової війни в німецькому законодавстві було чітко закріплено положення, яке стверджувало, що виконання незаконного наказу не звільняє від відповідальності, якщо цей наказ був явно злочинним. Це стало наслідком засудження нацистських злочинів і важливою гарантією неповторення трагедій XX століття.

У законодавстві США, зокрема в «Uniform Code of Military Justice» (Єдиний кодекс військової юстиції США) (UCMJ), закріплено принцип, що військові можуть бути притягнуті до відповідальності за виконання явно незаконного наказу. Відомим прикладом є події у В'єтнамі — My Lai Massacre (Масове вбивство в Сонгмі)(1968), коли американські солдати вбили сотні мирних жителів. Попри посилення на накази, деякі з учасників були засуджені, оскільки наказ був очевидно злочинним.

Таким чином, принцип невідворотності кримінальної відповідальності за виконання явно злочинного наказу є фундаментальним у міжнародному кримінальному праві. Він забезпечує індивідуалізацію відповідальності, унеможливорює уникнення покарання через сліпе підпорядкування та стимулює свідоме дотримання норм гуманітарного права навіть в умовах збройного конфлікту. У сучасних реаліях воєн в Україні та інших регіонах світу ця норма має вирішальне значення для відновлення справедливості й запобігання новим злочинам проти людяності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що міжнародна кримінальна відповідальність за воєнні злочини є одним із ключових елементів сучасного міжнародного права. Воєнні злочини, як особливий вид міжнародних злочинів, мають чітко визначену правову природу та міжнародне регулювання, що забезпечує їх переслідування та покарання винних осіб. У ході роботи було розглянуто правове визначення воєнних злочинів, їх класифікацію, а також основні міжнародні механізми притягнення винних до відповідальності.

Одним із головних висновків є те, що воєнні злочини мають спеціальний статус у міжнародному праві та відрізняються від інших міжнародних злочинів, таких як злочини проти людяності, геноцид та злочини агресії. Вони посягають на норми міжнародного гуманітарного права, встановлені Женевськими конвенціями та іншими міжнародними документами. Класифікація воєнних злочинів дозволяє більш чітко визначати їхню природу та застосовувати відповідні механізми відповідальності.

Дослідження міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності засвідчило, що міжнародне співтовариство розробило низку ефективних правових інструментів для переслідування воєнних злочинців. Зокрема, це основні міжнародні нормативні акти, такі як Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, які закріплюють основи кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Крім того, важливу роль відіграють міжнародні судові органи, серед яких ключове місце займає Міжнародний кримінальний суд (МКС), а також спеціальні трибунали *ad hoc*, які були створені для судового переслідування злочинців у конкретних конфліктах (наприклад, трибунали щодо Югославії та Руанди).

Важливо відзначити й роль ООН у процесі боротьби з воєнними злочинами. Організація сприяє створенню міжнародних судових органів, забезпечує моніторинг дотримання норм міжнародного гуманітарного права та підтримує розслідування випадків воєнних злочинів через спеціалізовані місії та

комісії. Відповідальність за воєнні злочини також покладається на держави, які можуть здійснювати правосуддя на національному рівні за принципом універсальної юрисдикції.

Окрему увагу слід приділити принципу індивідуальної відповідальності за воєнні злочини, який є одним із фундаментальних принципів міжнародного кримінального права. Особи, незалежно від їхнього рангу чи посадового становища, можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини, які вони вчинили або до яких були причетні. Важливим аспектом є також командна відповідальність, яка покладає вину не лише на безпосередніх виконавців злочинів, а й на військове керівництво, яке віддавало злочинні накази або не запобігло їх виконанню. Одним із найважливіших положень міжнародного права є те, що виконання наказу не є обставиною, яка звільняє від відповідальності за вчинення воєнного злочину.

Таким чином, сучасні механізми переслідування воєнних злочинців свідчать про поступову еволюцію міжнародного кримінального правосуддя та його прагнення до забезпечення невідворотності покарання за найбільш тяжкі злочини. Незважаючи на певні виклики та політичні обмеження, міжнародне співтовариство продовжує працювати над удосконаленням системи притягнення до відповідальності, що є важливим кроком на шляху до справедливості та дотримання норм міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович М. М. Елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932—1933 років в Україні згідно з Римським Статутом Міжнародного карного суду / М. М. Антонович // Наукові записки НаУКМА. Том 116. Юридичні науки. – К., 2011. – С. 47–51.
2. Байда А. О., Склезь О. А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2019. № 4 (1). С. 112–116. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-26>.
3. Батраченко Т., Розгон О., Єфімова І. Сексуальне насильство в контексті воєнних злочинів: аналіз міжнародних та європейських стандартів та відповідальності. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 1(29). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1\(29\)-13-21](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)-13-21).
4. Волинець Р. До питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12 (286). С. 289–293.
5. Волощук О. Т. Злочин агресії в міжнародному праві: проблеми процесу розробки та прийняття уніфікованого визначення. Часопис Київського університету права. 2017. № 3. С. 271–276.
6. Гусев В. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття. Віче. 2015. № 21 (401). С. 60–63.
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція ООН від 12.08.1949. Станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
8. Калитенко І. Оттавська конвенція про заборону протипіхотних мін: створення та прийняття. Наукові перспективи. 2023. № 11(41). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-890-899](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-890-899).
9. Комащук Ю. І., Бісюк О. С. Поняття воєнних злочинів та їх класифікація за Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Європейські перспективи. 2025. № 1. С. 229–237. URL: <https://doi.org/10.71404/ep.2025.1.33>.

10. Кориневич А. О. Поняття міжнародного злочину в контексті подій на сході України. Формування правових позицій щодо розслідування міжнародних злочинів: Міжвідомчий круглий стіл. 2016. С. 14–18.
11. Медведєва О., Лікарчук Д. Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів. Молодий вчений. 2021. № 4 (92). С. 245–247. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-52>.
12. Михайленко В. Воєнні злочини в міжнародному праві: Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. – К.: РУМЕС, 2017. – 592 с.
13. Мохончук С. М. Місце злочинів проти миру та безпеки людства в системі міжнародних правопорушень. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 129–134. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4\(29\).409](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4(29).409).
14. Постна Д. Порівняльна характеристика військових та воєнних злочинів. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 2(30). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-730-745](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-730-745).
15. Предместніков О., Кривцов Д. Міжнародно-правові механізми забезпечення відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності в Україні. Social Development: Economic and Legal Issues. 2025. № 2. С. 112–119. URL: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.2.13>.
16. Про уповноваження І. Мудрої на підписання Люблянсько-Гаазької Конвенції... : Розпорядження Президента України від 08.01.2024 № 1/2024-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/2024-rp#Text>.
17. Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Женева, 17 червня 1925 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_198#Text.
18. С. П. Галака. Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. – К.: Знання України, 2004. – Т. 1. – 760 с.

19. Смирнов М. І. Міжнародно-правові механізми розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини. *New Ukrainian Law*. 2023. № 1. С. 172–180. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2023.1.22>.

20. Швець О. Військові злочини проти дітей: правові аспекти і практика притягнення до відповідальності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 1(31). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1\(31\)-611-622](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-611-622).

21. Zhelezniak M. H. "Енциклопедія Сучасної України": регіональний аспект. *Literature and Culture of Polissya*. 2020. Т. 97, № 12i. С. 109–118. URL: <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2019-12i-97-109-118>.